

Łukasz Żywek

Muzeum Niepodległości

Vilniana w zbiorach Muzeum Niepodległości.

Największe kolekcje Muzeum Niepodległości związane są tematycznie z obszarem Kresów Wschodnich. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku powołano Kolekcję Leopolis, a także Kolekcję Krzemieniecką oraz Sybiracką. Ta ostatnia koncentruje się na dokumentowaniu losów Polaków deportowanych w głąb Związku Radzieckiego po wkroczeniu Armii Czerwonej na ziemie II Rzeczypospolitej Polski. Część zbiorów Muzeum Niepodległości może być zaklasyfikowana jako vilniana, które obejmują wszelkie dokumenty, druki, rękopisy oraz przedmioty materialne wytworzone w Wilnie bądź też się do niego bezpośrednio odnoszące. W zestawieniu z całością zbiorów vilniana stanowią jedynie ok. 0,5% wszystkich muzealiów i archiwaliów. Zgodnie z klasyfikacją stosowaną w Muzeum Niepodległości można podzielić je na kilka grup: archiwalia, druki akcydensowe, okolicznościowe i ulotne, grafikę, pamiątki historyczne, pocztówki oraz fotografie.

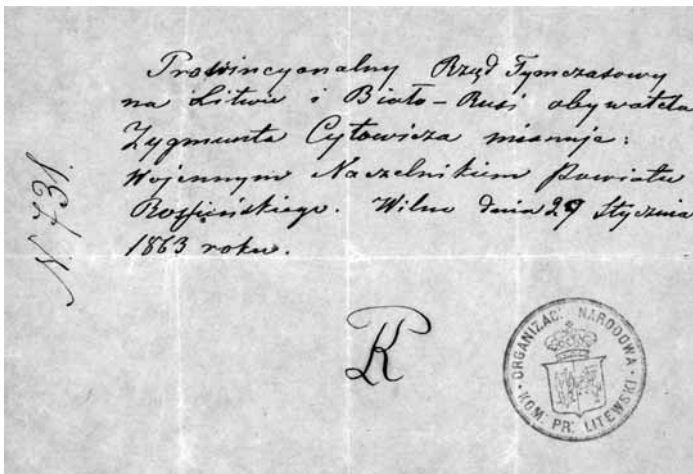
Do archiwaliów trafiły wszelkie dokumenty osobiste, korespondencja prywatna i urzędowa oraz rękopisy. Wśród nich najstarszą grupę stanowią dwa odpisy odezw oraz dwie nominacje z okresu powstania styczniowego 1863 r.

Przeważająca część archiwaliów pochodzi z czasów II Rzeczypospolitej. Są to m. in. rozkazy i pisma związane z działalnością wojskowych placówek medycznych, a także dokumenty osobiste, ukazujące przebieg służby wojskowej późniejszych generałów: Brunona Romiszewskiego oraz Stefana Tarnawskiego. Liczną grupę stanowi korespondencja Wileńskiego Urzędu Wojewódzkiego dotycząca nominacji urzędniczych Romana Siły-Nowickiego. Na uwagę zasługują również listy do rodziny późniejszego generała Stefana Paślawskiego pisane w trakcie jego pobytu w Wilnie. Kilkanaście archiwaliów związanych jest z działalnością społeczną oraz życiem osobistym polskiego komunisty Henryka Dembińskiego. Duży zbiór stanowią grypsy i korespondencja pochodzące z więzienia Łukiszki. Są to

przede wszystkim materiały szkoleniowe o wymowie komunistycznej. Interesujące są także pisma wileńskich urzędów oświatowych do Marii Nowickiej, nauczycielki szkół powszechnych. Okres międzywojenny uzupełniają pojedyncze dokumenty wytworzone przez rozmaite urzędy wileńskie i inne instytucje, takie jak Uniwersytet Stefana Batorego, Polskie Koleje Państwowe, Związek Legionistów Polskich czy Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada.

Wśród archiwaliów powstałych w czasie drugiej wojny światowej najcenniejszą grupę stanowią grypsy pisane z wileńskich więzień Gestapo, a później NKWD położonych przy ulicy Ofiarnej oraz na Łukiszkach. Pozostałe dokumenty z tego okresu to świadectwo ukończenia Liceum dla Dorosłych w Wilnie oraz legitymacja wojskowa Armii Krajowej Okręgów Wileńskiego i Nowogródzkiego wystawiona dla strzelca „Kukułki”.

W zbiorach Muzeum Niepodległości znajduje się również kilkanaście archiwaliów związanych z Wilnem powstałych po roku 1945. Są to dokumenty repatriacyjne oraz korespondencja z osobami zesła-

Nominacja Zygmunta Cytowicza na Wojennego Naczelnika powiatu rosieńskiego wydana przez Prowincjonalny Rząd Tymczasowy w Wilnie.

Miejsce i data powstania: Wilno, 29.01.1863

Tworzywo i technika: papier pergaminowy; rękopis, atrament, stempel

Wymiary: 10 x 13 cm

Zakup: Janusz Kozakiewicz, Warszawa

Sygnatura: MN E10514

Indeks Stefana Tarnawskiego, studenta Wydziału Medycznego Uniwersytetu im. Stefana Batorego w Wilnie. Wydrukowany w Druкарni Polskiej T. A. w Poznaniu. W języku polskim i łaćnińskim.

Miejsce i data wydania: Wilno, 23.04.1920

Tworzywo i technika: karton, papier; druk, rękopis, atrament, stempel

Wymiary: 15,5 x 10,6 cm

Dar: Danuta Tarnawska, Warszawa

Sygnatura: MN A.56/1/11

nymi w głąb Związku Radzieckiego, wydzielone z Kolekcji Sybirackiej. Również z tego zbioru pochodzi rękopis wspomnień Stanisława Grabowskiego „Bohuna”, który w czasie drugiej wojny światowej jako harcerz należał do struktur wileńskich organizacji konspiracyjnych.

Kolejną część zbiorów vilniana stanowią druki akcydensowe, okolicznościowe i ulotne. Najstarszym muzealium spośród nich jest przedruk ostatniej „wileńskiej” zwrotki pieśni *Boże coś Polskę*, prawdopodobnie z 1917 roku. Zaś najliczniejszą grupę stanowią karty żywnościowe wydane w 1919 roku przez magistrat miasta. O rozwoju gospodarczym Wilna świadczą dwie ulotki reklamowe zakładów fryzjerskich. Ze sprawami politycznymi związana jest odezwa Polskiej Partii Socjalistycznej z 1922 roku „Do ludu pracującego miasta Wilna” oraz plakat Katolicko-Narodowego Komitetu Wyborczego „Do walki o Wilno Narodowe”. Warto także wyróżnić ulotkę „Drogowskaz Polaka” wydrukowaną podczas drugiej wojny światowej, ze wskazówkami jak powinno postępować się wobec niemieckiego okupanta. Ponadto w dziale druków akcydensowych znajdują się dwa obrazki święte, dwa programy teatralne oraz dwie

reprodukcje rysunków Konstantego Marii Sopoćki przedstawiające Lenina prowadzącego pod koniec XIX wieku działalność agitacyjną w Wilnie.

Muzeum Niepodległości posiada 4 grafiki, które są związane tematycznie z największym miastem nad Wilią. Trzy z nich to dziewiętnastowieczne litografie przedstawiające katedrę św. Stanisława i św. Władysława, widok na Górę Zamkową oraz cesarza Napoleona I wraz ze swoim wojskiem w 1812 roku. Ostatnią pozycją jest grafika *Kapelusz Gesslera* autorstwa Józefa Rapackiego, pochodząca z albumu *Pro memoria. Prusak w Polsce (1915-1918)*.

Pamiętki historyczne obejmują bardzo szeroki zakres tematyczny. W grupie tej znajdują się rzeczy osobistego użytku, przedmioty wykonane ręcznie, numizmaty oraz medale i odznaczenia. Najstarszym przedmiotem jest szeląg litewski wybity w mennicy wileńskiej w drugiej połowie XVI wieku. Moneta ta jest wyjątkowa w zbiorach Muzeum Niepodległości, ponieważ większość muzealiów w nim zgromadzonych powstała w XIX i XX wieku. Warto wyróżnić również dwie czapki korporacji studenckich Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, działających w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Z historią polsko-litewskich sporów o miasto związane jest odznaczenie Krzyż Zasługi Wojsk Litwy Środkowej. Spadek po Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego¹ stanowi krawat uszyty w 1932 roku w więzieniu na Łukiszkach przez więźniarkę Hannę Blecher oraz klisza drukarska czasopisma „Walka” z fragmentem artykułu z października 1902 roku. Wyjątkową pamiątką są dwa obrazki święte wykonane ręcznie przez Annę Miziewicz (po mężu Tłomakowską) mieszkającą w latach 30. w Wilnie, zesłaną w 1945 roku na Kołymę. Z lat 1930-1939 pochodzi również odznaka 33. Dywizjonu Artylerii Lekkiej, pudełko po zapalniczkach z etykietami z widokiem Góry Zamkowej w Wilnie i pomnikiem Adama Mickiewicza we Lwowie, cegiełka z fotografią drzeworytu Jana Dzierżałtowskiego-Gintowta, wydana przez Komitet Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego oraz szarfa z pogrzebu Edmunda Kłopotowskiego ufundowana przez Wileński Okręg Ligi Morskiej i Kolonialnej. Zbiór przedmiotów z tego okresu uzupełniają znaczki pamiątkowy oraz medal związane

¹ W 1990 roku Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego przekształcono w Muzeum Historii Polskich Ruchów Niepodległościowych i Społecznych. Niedługo potem instytucja zyskała swoją obecną nazwę – Muzeum Niepodległości.

z pogrzebem marszałka Józefa Piłsudskiego, a także plakieta z wizerunkiem kaplicy w Ostrej Bramie. O działalności w mieście Armii Krajowej świadczy opaska Okręgu Wileńskiego oraz wykonana już po wojnie pamiątkowa odznaka. Współczesne ciągle żywe związki Polski z Wilnem potwierdza medal zasług za konserwację zabytków na Kresach Wschodnich wybity z inicjatywy Straży Mogił Polskich Bohaterów.

Wśród pocztówek zgromadzonych w Muzeum Niepodległości 75 kart przedstawia Wilno lub też jest związana z tym miastem tematycznie. Najstarsze zostały wydane na początku XX wieku jeszcze za panowania rosyjskiego. Charakterystyczne miejsca opatrzone są podpisami pisanymi cyrylicą, często kryjącymi carskie nazwy znanych obiektów jak choćby Prospekt Georgiewski przemianowany potem na ulicę Adama Mickiewicza, czy Pałac generał-gubernatora będący wcześniej Pałacem Biskupim.

Po wybuchu pierwszej wojny światowej na Litwę wkroczyły wojska niemieckie. Blisko czteroletnia okupacja wiązała się również z pojawieniem się niemieckich wydawnictw pocztówkowych. W katalogu znalazło się kilkanaście kart z okresu 1915-1918. Większość z nich ma podpisy w języku niemieckim. Tylko jedna ukazująca Dom Miejski opatrzona jest polskim tekstem. Wyróżnia się ona z jeszcze z jednego powodu. Obok pocztówki niemieckiej z widokiem na rzekę Wilię jest ona jedną z dwóch kart wileńskich wydrukowanych w kolorze. Pozostałe pocztówki związane z Wilnem pochodzące ze zbiorów Muzeum Niepodległości powstały bowiem w technice dwubarwnej, najczęściej czarno-białej, bądź w odcieniach brązu czy też sepia.

Zdecydowana większość wileńskich widokówek pochodzi z lat 1918-1939. Są to całe serie wydawnicze jak *Album Wilna*, *Turystyczny Album Wilna* i *Wilno. 10 zdjęć architektonicznych* lub też pojedyncze kartki. Zdarzają się również karty zbiorcze, na których przedstawiono obok siebie kilka miniatur z zabytkami a także wydawnictwo w formie leporello. Karty pocztowe drukowane były najczęściej w lokalnych wydawnictwach, ale wiele z nich powstało w niezwykle popularnym w okresie dwudziestolecia międzywojennego krakowskim Salonie Malarzy Polskich. Przedstawiają one najbardziej charakterystyczne budynki i miejsca w mieście takie jak kościoły, ulice i mosty. Stosunkowo często pojawia się na nich kaplica Matki Boskiej Ostrobramskiej, Góra Zamkowa oraz katedra św. Stanisława i św. Władysława.

Na uwagę zasługują karty pocztowe z reprodukcjami zdjęć autorstwa znanego wileńskiego fotografika Jana Bułhaka. Jest to kilkanaście pozycji wydanych za życia autora. Spośród nich wyróżnia się karta przedstawiająca tłum ludzi zebranych na dziedzińcu Pałacu Biskupiego na tle kościoła dominikanów pod wezwaniem Św. Ducha. Została ona wydana w Paryżu nakładem Towarzystwa Przyjaciół Polski (Les Amis de la Pologne).

Z wydarzeniami upamiętniającymi dzieje Wilna związane są karty z reprodukcjami grafik i rysunków, przedstawiających okrutne rządy sprawowane w Wilnie przez generał-gubernatora Michała Murawiowa w latach 1863-1865. Nowszą historię dokumentują dwie pocztówki wykonane techniką fotograficzną, uwieczniające mszę polową dziękczynną za odzyskanie Wilna, którą odprawiono na Placu Saskim w Warszawie w 1919 roku. Na kolejnych dwóch kartach przedstawiono grobowiec na cmentarzu na Rossie podczas uroczystości złożenia w nim urny z sercem marszałka Józefa Piłsudskiego oraz prochów jego matki – Marii z Billewiczów.

Odbiciem życia społecznego Wilna może być karta wydrukowana w Wilnie w drukarni. M. Zabińskiego z rysunkiem chłopca w policyjnym mundurze, kierującego ruchem ulicznym zabawek w czasie świąt Bożego Narodzenia. Na odwrocie wydrukowano napis: „Policja. Najbiedniejszym bezrobotnym”. Wymowna jest również treść korespondencji z podziękowaniem za przekazaną pomoc pieniężną napisanym przez mieszkańca Wilna.

Jedyną kartą portretową jaka została zamieszczona w katalogu jest wydrukowany we Lwowie wizerunek ks. biskupa Władysława Bandurskiego. Jest to reprodukcja fotografii wykonanej w Wilnie w zakładzie fotograficznym Leonarda Siemaszki. Biskup przebywał w mieście nad Wilią praktycznie od roku 1919 aż do swojej śmierci w roku 1932. Został pochowany w wileńskiej katedrze.

Dział pocztówek zamykają trzy karty drugiego obiegu wydane w latach 80. XX wieku przez środowisko żołnierzy Armii Krajowej Okręgów Wileńskiego i Nowogródzkiego z okazji 40. rocznicy powstania wileńskiego oraz świąt Bożego Narodzenia.

Zdecydowanie najliczniejszą grupę vilnianów w zbiorach Muzeum Niepodległości stanowią fotografie. Najstarszą z nich jest portret dwóch młodych chłopców – Kazimierza i Bogdana Niewiadam-

skich wykonany siódmej dekadzie XIX wieku w wileńskim atelier Czyż & Łopatyński. Pozostałe zdjęcia są nowsze, ponieważ zostały wykonane w pierwszej połowie następnego stulecia. Udało się zidentyfikować jedynie część autorów: Boruch Bruder, Jan Bulhak, Aizik Cinowiec, Wiktor Medwecki, Bronisław Miedzionis, Waclaw Saryusz-Wolski, Leonard Siemaszko, Juliusz Szyller, Szolom Wajsbord, Jerzy Wolski, L. Wysocki, Edmund i Bolesława Zdanowscy oraz Waclaw Żyliński. Jednak w wielu przypadkach ustalenie twórcy jest w tej chwili praktycznie niemożliwe.

Wszystkie fotografie można podzielić na trzy kategorie: portrety pojedyncze i zbiorowe, widoki miasta oraz zdjęcia okolicznościowe. Zdjęcia przedstawiające poszczególne osoby pochodzą najczęściej z kilku rodzinnych fotoarchiwów przekazanych w darze do Muzeum Niepodległości. Portrety członków rodzin Niewiadomskich oraz Tłomakowskich trafiły do zbiorów w ramach akcji gromadzenia pamiątek do Kolekcji Sybirackiej. Cześć osób uwiecznionych na tych fotografiach, najczęściej pozowanych, rzadziej w sytuacjach życia codziennego, w latach 40. XX wieku padła ofiarą represyjnej polityki sowieckiej. Nieco inny charakter mają zdjęcia Brunona Romiszewskiego, późniejszego generała. Ówczesny pułkownik najczęściej fotografowany jest w mundurze, często w otoczeniu innych oficerów i żołnierzy Wojska Polskiego. Spuścizna ikonograficzna po lekarzu Janie Klukowskim liczy kilkanaście pozycji. Poza zdjęciami rodzinnymi znajdują się w niej również fotografie, na których uchwycono jego pracę w wileńskich szpitalach oraz udział w spotkaniach naukowych. Ponadto w katalogu znalazły się pojedyncze zdjęcia ważnych osób związanych z Wilnem, takich jak Józef Piłsudski czy prawosławny arcybiskup wileński Teodozjusz.

Na zdjęciach zbiorowych można rozpoznać studentów Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego oraz grupy żołnierzy i oficerów rozmaitych formacji Wojska Polskiego. Muzeum Niepodległości posiada bogate zbiory ikonograficzne związane z Państwową Szkołą Techniczną im. marszałka Józefa Piłsudskiego. Spośród 77 fotografii przedstawiających uczniów i kadre nauczycielską większość pochodzi z albumu pamiątkowego prawdopodobnie należącego niegdyś do jednego z wychowanków szkoły. Zdjęcia wykonane zostały zarówno w warsztatach szkolnych i salach lekcyjnych, jak i w plenerze na terenie szkoły, a także podczas zajęć sportowych.

Widoki miasta to przede wszystkim 44 fotografie z ozdobnego albumu oprawionego w brązową skórę z wytłoczonym złożonym napisem *Wilno*. Są to ujęcia zabytkowych miejsc, nastrojowych zaułków i malowniczych okolic miasta autorstwa cenionych fotografików: Jana Bułhaka oraz małżeństwa Edmunda i Bolesławy Zdanowskich. Warto w tym miejscu omówić pozostałe prace najbardziej znanego wileńskiego artysty fotografa. Z Kolekcji Leopoldis pochodzą wyko-

Uroczystości złożenia urny z sercem Józefa Piłsudskiego oraz szczątków jego matki Marii z Billewiczów Piłsudskiej na cmentarzu na Rossie w Wilnie. Fotografia wykonana przez Jana Syrwidę. Kilkadziesiąt osób cywilnych, generałów i oficerów Wojska Polskiego oraz duchownych zgromadzonych na cmentarzu wokół lektyki z urną z sercem marszałka. Na pierwszym planie żołnierze trzymający opuszczone sztandary, stojący obok mogił żołnierzy poległych w walkach o Wilno w latach 1919-1920. W tle za murem widoczni stojący w dwuszeregu żołnierze oraz ludzie obserwujący uroczystości z pobliskiego wzgórza.

Miejsce i data powstania: Wilno, 12.05.1936

Tworzywo i technika: papier fotograficzny błyszczący; fotografia czarno-biała

Wymiary: 12,9 x 18 cm

Dar: Tadeusz Syrwid, Warszawa

Sygnatura: MN F-8429,

nane przez niego trzy portrety młodej Krystyny Drexlerówny (po mężu Progulskiej). O bliskich relacjach jakie łączyły jej ojca Ignacego Drexlera z nestorem polskiej fotografii świadczy słynny autoportret z dedykacją dla niego pisaną ręką Jana Bułhaka.

Wiele zdjęć okolicznościowych pochodzi z albumu zatytułowanego: *Koło Warszawa-Południe im. por. Tad[eusza] Żulińskiego. Związek Pełowiaków – Okręg Stołeczny*. Dokumentują one przebieg I Zjazdu Związ-

Uroczystości złożenia urny z sercem Józefa Piłsudskiego oraz szczątków jego matki Marii z Billewiczów Piłsudskiej na cmentarzu na Rossie w Wilnie. Kondukt żałobny idący jedną z wileńskich ulic. Fotografia wykonana przez Jana Syrwidą. Trumna ze szczątkami Marii z Billewiczów Piłsudskiej przykryta tkaniną z naszytym białym orłem, na lawecie armatniej ciągniętej przez sześć koni (widoczne cztery). Obok idą żołnierze Wojska Polskiego z karabinami. W tle, przy ulicy stoją maszty ze zwisającymi flagami w barwach wstęgi Virtuti Militari, zwieńczone orłami w stylu art déco.

Miejsce i data powstania: Wilno, 12.05.1936

Tworzywo i technika: papier fotograficzny błyszczący; fotografia czarno-biała

Wymiary: 13 x 18,1 cm

Dar: Tadeusz Syrwid, Warszawa

Sygnatura: MN F-8464

ku Peowiaków, jaki odbył się w Wilnie 21 listopada 1937 roku oraz IV Walnego Zjazdu Delegatów Związku Peowiaków, który miał miejsce w tym samym mieście niespełna rok później.

Kolejną liczną grupą są dwa cykle zdjęć przedstawiające uroczystości pogrzebowe związane ze sprowadzeniem i złożeniem do grobu serca Józefa Piłsudskiego oraz prochów jego matki Marii z Billewiczów Piłsudskiej. Pierwszy zbiór fotografii przekazany został przez Jerzego Wolskiego, który jest również ich autorem. Pozostałe zdjęcia wykonane zostały przez Jana Syrwidę, żołnierza Wojska Polskiego, który także brał udział w uroczystościach. Mimo, że na poszczególnych kadrach da się zauważyć brak profesjonalizmu fotograficznego, to posiadają one niezwykle wysoką wartość historyczną. Dzięki reporterskim ujęciom można niemal krok po kroku prześledzić kondukt żałobny przechodzący ulicami Wilna a także przebieg uroczystości na wojskowym cmentarzu na Rossie.

Z kultem Józefa Piłsudskiego wiążą się również zdjęcia z defilady pułków ułanów, prawdopodobnie z okazji rocznicy śmierci marszałka. Wśród nich znalazło się kilka fotografii płk. Stanisława Klepacza, który razem z innymi oficerami Wojska Polskiego odwiedził mauzoleum na cmentarzu wojskowym na Rossie.

Zbiory Muzeum Niepodległości związane z Wilnem zasługują na popularyzowanie w formie wystaw i katalogów. W przyszłości mogą stanowić podstawę do utworzenia jednej wielkiej Kolekcji Kresowej. W jej ramach powinien zostać zachowany podział na poszczególne części składowe zgodnie z ich proveniencją geograficzną. Bogate zbiory dokumentujące historię położonego na południu Lwowa powinny być uzupełnione o muzealia i archiwalia z terenów Kresów Północno-wschodnich. W tym celu należałoby wyodrębnić nową Kolekcję Wileńską. Dotychczasowe zbiory wilnianów będących w zasobie Muzeum Niepodległości stanowią odpowiednią bazę dla takiego przedsięwzięcia.

Łukasz Żywek